

3. Гранберг А., Зайцева Ю. Темпы роста в национальном экономическом пространстве // Вопросы экономики.— 2002.— № 9.— С. 4—17.
4. Чистилин Д. О волновой природе экономических циклов // Экономика Украины.— 2006.— № 5.— С. 38—46.
5. Герасимчук З.В. Регіональна політика сталого розвитку: методологія формування, механізми реалізації: Монографія.— Луцьк: Надстир'я, 2001.— 528 с.
6. Эффективный экономический рост: теория и практика: Учеб. пособ. для студентов эконом. вузов / Под ред. Т.В. Чечеловой.— М.: Изд-во «Экзамен», 2003.— 320 с.
7. Бицюра Ю. До проблеми визначення понять сталого економічного зростання та розвитку // Економіст.— 2006.— № 5.— С. 62—65.
8. Сакс Дж.Д., Ларрен Ф.Б. Макроэкономика. Глобальный подход / Пер. с англ.— М.: Дело, 1996.— 848 с.
9. Фишер С., Дорн Буш Р., Шмалензи Р. Экономика / Пер. с англ. со 2-го изд.— М.: «Дело ЛТД», 1993.— 864 с.
10. Расулев А. Индикаторы и варианты достижения устойчивого экономического роста // Общество и экономика.— 2001.— № 10.— С. 29—46.
11. Экономический рост и вектор развития современной России. Научная жизнь // Вестн. Моск. ун-та. Сер. 6. Экономика.— 2004.— № 2.— С. 86—107.
12. Петкова Л. Концептуальні засади оцінки та прогнозу нової якості економічного зростання України // Регіональна економіка.— 2005.— № 2.— С. 48—58.
13. Петкова Л. К вопросу о качестве экономического роста Украины // Экономика Украины.— 2005.— № 6.— С. 45—49.
14. Хубиев К. Противоречия экономического роста // Экономист.— 2005.— № 8.— С. 46—54.
15. Селезнев А. Разнонаправленность экономических процессов // Экономист.— 2005.— № 3.— С. 30—40.
16. Шумпетер И.А. История экономического анализа: В 3 т. / Пер. с англ.— СПб.: Экономическая школа, 2001.— Т. 3.— 678 с.
17. Гранберг А.Г. Динамические модели народного хозяйства.— М.: Изд-во «Экономика», 1985.— 240 с.

А.В. Ягмурджи
м. Маріуполь

ЕВОЛЮЦІЯ СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТКУ КОРПОРАЦІЙ: ОРГАНІЗАЦІЙНО-ЕКОНОМІЧНИЙ АСПЕКТ

На сьогоднішній день питома вага суб'єктів господарювання, які діють у організаційно-правовій формі корпорацій (господарських товариств) у структурі економічних агентів на загальносвітовому рівні є досить значною, що змушує визнати високу ефективність та надійність функціонування останніх. Вимоги до організації діяльності корпорацій на даний час визначаються як на національному, так і наднаціональному рівнях (яка останнім часом переважає), що свідчить про значну інтеграцію сучасних правових систем з метою уніфікації правової регламентації відносин за участю корпорацій. Таке положення більше є закономірністю, аніж випадковістю, оскільки історія розвитку корпоративних форм господарювання свідчить про об'єднання окремих суб'єктів господарювання та держав не тільки у питаннях створення корпорацій, але і з приводу визначення єдиних правил діяльності цих суб'єктів. Саме дослідженню історичних, економічних та правових передумов виникнення та розвитку корпорацій присвячене нижченаведене дослідження, актуальність виконання якого на погляд автора не викликає сумнівів.

У науковій літературі економіко-правового профілю приділяється значна увага питанням створення, функціонування та правової регламентації діяльності корпорацій, зокрема ці аспекти розкриваються у працях Долинської В.В., Белова В.А., Шершеневича Г.Ф., Камінки А.І. та інших вчених. Проте недостатньо опрацьова-

ними виявляються питання висвітлення історико-правових та організаційно-економічних аспектів у процесах становлення та розвитку корпорацій.

Метою дослідження є висвітлення особливостей еволюційних процесів становлення та розвитку корпорацій і визначення їх впливу на сучасні корпоративні відносини у світі.

Представляється доцільним розглянути основні етапи формування економіко-правових засад функціонування корпоративних утворень (акціонерних) а також акцентуємо увагу на стані розвитку корпоративних відносин на сучасному етапі в Україні в умовах ринкової економіки.

На нашу думку, початок був покладений у Стародавньому світі і, перш за все, у Римській імперії, тобто в римському праві.

Зростання території римської держави, завоювання суміжних держав (Греції, Корсики, Сардинії, значної частини Сіцилії і т.д.), розвиток торгівлі з іншими народами, розширення господарської діяльності (будівництво флоту, поставки суспільні роботи) вели до розвитку римського права.

Потреби господарства, на нашу думку, викликали до життя такий прийом юридичної техніки, як впровадження в обіг майнової маси, відособленої від майна фізичних осіб. Як показують дослідження, спочатку це були союзи з релігійними цілями (*sodalitates*, *collegia*

arratio), яким Закони XII таблиць надали право розробляти для себе статuti за умови, що вони не суперечать закону і професійні союзи ремісників (fabrorum, pistorum).

За часів республіки до них приєдналися корпорації служителів при магістратах (collegia arratio), об'єднання взаємодопомоги. На думку багатьох дослідників, особливий інтерес представляють так звані «об'єднання відкупників» — об'єднання підприємців, що брали на відкуп державні доходи і управляли по договорам з державою державними маєтками, що проводили для держави крупні будівельні роботи і т.д. (collegia publicanorum) [1]. Саме такий тип господарства, що мав, як правило, натуральний характер, ще не вимагав міцних об'єднань підприємців з тривалим терміном існування, але вже необхідність в об'єднанні розрізаних для досягнення більш значної господарської мети та в обмеженні ризиків окремих власників.

Саме тому можна вважати, що римське приватне право зробило перший крок на шляху становлення і розвитку корпоративних акціонерних об'єднань і корпоративного права, на що вже звертали увагу багато дослідників [2].

Разом з тим, слід відмітити, що вивчення цієї проблеми треба продовжувати. Так, ще в 1914 р. Г.Ф. Шершеневич проголошував, що деякі бажали б бачити коріння акціонерного товариства ще в римському побуті, але, мовляв, питання про походження акціонерних товариств до цих пір (нагадаємо, це 1914 р.) спірне [3].

Потім певний внесок в становлення акціонерних, за оцінкою ряду ще дореволюційних дослідників, внесло середньовіччя. Для наукової правової думки тієї епохи характерне створення гільдій за предметом діяльності купців. Як і в Стародавньому Римі, вони тимчасово об'єднували для досягнення більш значної господарської мети і обмеження ризиків окремих купців. Гільдіям була властива солідарна відповідальність учасників, заснована на умовах спільної діяльності. У них формувалися і певні правила внутрішнього життя і звичаї ділового обороту, відносин.

Власне сам розвиток гільдій здійснювався за трьома основними напрямом, яких складалися правові основи акціонування.

Перше (найменш значуще) — це борошномельні корпоративні об'єднання на півдні Франції в XII ст. Вони будувалися на пайових засадах. Паї вільно відчужувалися. Діяльністю керував орган управління, що обирається пайовиками, які утворювали найвищий і контрольний орган — загальні збори пайовиків. До них близькі товариства Німеччини XII ст. Право участі в корпоративному товаристві обумовлювалося придбанням кукса (паю), який підлягав вільному відчуженню, але розглядався як нерухомість. Число паїв було великим (більше ста). Їх власники утворювали загальні збори, які вирішували питання більшістю голосів [1].

Другий напрям розвинувся в середні віки, коли підвищилася значення хрестових походів і морської торгівлі. В цілях будівництва, придбання і експлуатації корабля створювалися морські товариства. Особа, що вирішувала будувати корабель і ставала організатором товариства (прототип сучасних засновників), запрошувала інших осіб до участі в товаристві, оголошуючи

розміри корабля, що обумовлюють його вартість, кількість і розміри часток (паїв). Паї визнавалися рівними між собою. Звісно, що це ще не сучасний спосіб визначення статутного капіталу акціонерного товариства, але аналогія тут є видимою.

Нарешті, третій напрям, що ще більш наблизив до акціонерних, — італійські корпоративні об'єднання державних кредиторів — маони (maone або montes від арабського maouneh — допомога, підприємство), що досягли свого розквіту в Генуї. Саме у даний період формуються основи і витоки акціонерного корпоративного права. Морська торгівля створює правила і звичаї, які набувають з її розвитком все більшого поширення.

Період безпосереднього виникнення акціонерних на попередньому досвіді корпоративної практики і на елементах оформлення категорії юридичної особи проходить під егідою Англії і Голландії.

Загальнознаними першими попередниками і прототипами сучасних акціонерних корпорацій англійська Ост-Індська компанія (1600 р.) і голландська Ост-Індська компанія (1602 р.). Саме вони дозволяють зрозуміти про те, що історію акціонерних товариств можна досліджувати залежно від розвитку крупних торговельно-промислових підприємств. Вперше великий розмір підприємств виявився в морській торгівлі, і морські товариства середніх представляють подібність акціонерної корпорації.

Коли в XV—XVI ст. відкриття нових країн, віддалених далеко від європейських держав, викликало потребу в крупних підприємствах, акціонерна форма виявилася найбільш значущою. Значний капітал, затребуваний заморською торгівлею, обумовлювався декількома чинниками:

- «ревнивим» урядом Іспанії до купців інших держав, що примушували купців об'єднуватися для протистояння «силі»;
- ворожістю тубільців, яка примушувала забезпечувати торгівлю військовою силою;
- великою вартістю морських судів і їх озброєння;
- ризикованістю торгівлі, місце діяльності якої було вельми віддалене від власників і відрізане від постійного з ними спілкування.

З початку XVII століття в Голландії і Англії, а потім і у Франції утворюється низка акціонерних корпорацій, під іменами Ост-Індської, Вест-Індської, Суринамської, Канадської і т.п. Ці корпорації виникали не інакше, як з дозволу уряду у кожному окремому випадку. Пройняті адміністративним наглядом, переслідуючи політичні цілі розширення державної території, вони носили публічний характер, були як би галузями державного господарства.

Акціонерні корпорації залучали громадські об'єднання швидко і величезної наживи. «Збуджені пристрасті» шукали вже незалежно від мети створення підприємства. Акціонерна «лихоманка» виявилася, так би мовити, «хворобою», яка супроводжувала акціонерну справу майже. Ці нереальні підприємства, які наприклад займалися perpetuum mobile, знаходили на акції [4].

Голландська Ост-Індська компанія вважається першим акціонерним, що виплатило дивіденди по акціях (1604 або 1609 рр.) В середньому акціонерам виплачувався щорічний дивіденд у розмірі 18 %. Великий попит на акції цієї корпорації сприяв розвитку біржової

торгівлі, оборотною стороною якої з'явився «тюльпанізм спекуляція акціями».

В цілях запобігання зловживанням з акціонерним капіталом в 1610, 1621, 1623 і 1624 рр. Урядом Голландії було видано декілька едиктів, що обмежували операції з акціями. На наш погляд, це перші серйозні кроки державного регулювання корпоративних відносин.

В свою чергу досвід Голландії був запозичений іншими країнами, які з окремих питань, наприклад, законодавчого регулювання, пішли ще далі.

Виникнення акціонерних в Англії було викликане тими ж економічними передумовами, що і в Голландії. Проте ініціатива створення англійської Ост-Індської компанії виходила не стільки від уряду, скільки від приватних осіб.

У XIX ст. акціонерна форма корпорацій в Англії набула широкого поширення: у 1843 р. налічувалося 994 акціонерних, з 1844 р. по 1856 р. їх було зареєстровано 4409, що у певній мірі свідчило про активний розвиток акціонерного корпоративного права. Спочатку уряд надавав корпораціям широку самостійність. Проте серйозні фінансові порушення, недобросовісна конкуренція, біржова спекуляція викликали до життя акціонерне законодавство.

У Германії акціонерні з'явилися пізніше, ніж в інших країнах. Їх розвиток визначили державна гігантоманія і одночасно колосальна децентралізація, сепаратизм, внутрішні політичні і економічні, руйнівні війни. Система німецького права, що під сильним впливом римського права і кодексів Наполеона, що представляли опору для влади, довгий час ігнорувала потреби життя і залишалася нерозвинутою. Лише у XVIII ст. з'являються перші спроби кодифікування законодавства і використання акціонерної форми підприємництва.

Звичайно, німецька пунктуальність і методичність зіграли свою позитивну роль. Вивчивши досвід Голландії («тюльпаноманія», «тюльпанізм»), Англії («мільні і Франції («командитна лихоманка»), акціонерна лихоманка»), Уряд Німеччини зайнявся розробкою правового статусу акціонерних, яке було покликане перекрити шляхи для фінансових махінацій.

Закон від 18 липня 1884 р. вимогу повної оплати статутного капіталу для реєстрації акціонерного, підвищив мінімальну вартість акцій, встановив відповідальність акціонера за її повну оплату, легалізував поняття засновників, поклав на них обов'язок надання повної і точної інформації акціонерам, ввів нову систему контролю за діяльністю засновників [1].

Відзначимо також, що з кінця XVIII століття корпоративні об'єднання почали проникати до Північної Америки, де в різних штатах їм створювалися пільгові режими. Почали виникати крупні корпорації, які не піднімали виробництво на якісно новий рівень, але і привели до розвитку монополізму і недобросовісної конкуренції. США стали першопроходцями в антимонопольному законодавстві. 2 липня 1890 р. Конгресом США був ухвалений антитрестовий закон Шермана. Разом з цим, помітну роль в розвитку акціонерного права грали суди, що проводили в життя державну політику заохочення прогресивної корпоративної форми організації виробництва.

У Європі систематизація і легалізація правил про акціонерну справу почалася з 1843 р. У Росії витоки

акціонерної форми відносять до XVII–XVIII ст.ст. Прот один з перших нормативних актів про корпорації, акціонерні і з'явився в 1807 р. [5].

В рамках дослідження історичного аспекту необхідно відзначити, що вперше інтерес до акціонерного руху виник в Росії ще при царі Олексію Михайловичу, якому був представлений проект організації великої корпорації для виробництва китоловного промислу і добування сала. Цей факт було відзначено вченими більш ніж 100 років назад. Власне реальні кроки до використання акціонерної форми підприємництва були зроблені при Петрі I.

В Указах від 27 жовтня 1699 р., 27 жовтня 1706 р., 2 березня 1711 р. і 8 листопада 1723 р. купцям (певному стану) рекомендувалося «торговать компаниями» (тобто, в наявності використання акціонерної форми поки в торгівлі, але не у виробництві) «по примеру торгового класса иностранных государств» (використання досвіду зарубіжних країн); «иметь об этом с общего совета» (проста форма згоди або прообраз органу управління акціонерного «встановлення» (норми, регулюючі їх організацію і діяльність), які сприяли б розвитку торгівлі і приносили тим самим через податки додаткові прибутки в державну казну.

Однією з перших акціонерних корпорацій можна вважати 24 лютого 1757 р. «Российскую в Константинополе торгующую компанию». Ініціаторами її створення виступили венеціанські купці, які в 1749 р. звернулися в Сенат через російського консула в Константинополі з проханням дозволити торгівлю між Венецією і Росією через Чорне море і створити для цього на Дні торговий дім або контору.

Ця компанія здійснювала активну діяльність і проіснувала до 1762 р. Окремі дослідники відзначали важливе значення цієї компанії в справі насадження принципів акціонерної справи [6].

У подальші роки відбулося заснування ще ряду акціонерних корпорацій (1758 р. — Компанія Персидського торгу, 1762 р. — Акціонерний емісійний банк, 1798 р. — Російсько-Американська компанія та ін.), які сприяли поступовому становленню і в російському суспільстві уявленню про цю організаційно-правову форму.

У 1864–1873 рр. було 60 акціонерних банків, 46 з яких були комерційними, а 14 — поземельними (довгострокового кредиту або інвестиційними). У 1893–1901 рр. було відкрито 219 акціонерних компаній із загальним статутним капіталом 328,8 млн. крб. До кінця 1901 р. число акціонерних компаній досягло 1506, а їх сукупний статутний капітал — 2467 млн. крб. Дохід на капітал складав більш ніж 6 %.

Питома вага участі іноземних інвесторів в капіталі акціонерних, що діяли в Росії, також зростала досить високими темпами. У 1893 р. вона складала 23 %, в 1900 р. — 35 %, в 1908 р. — 40 %. Іноземні підприємці вкладали свій капітал переважно (60 % від загальної суми вкладень) в наступні три галузі вітчизняної промисловості, *металургію і металобробну*, зайнявши домінуючі позиції порівняно з російським капіталом.

В цілому, до листопада 1917 р. в Росії фактично діяли (з урахуванням ліквідації і скорочення капіталів в роки першої світової війни) близько 2 850 торговельно-промислових акціонерних компаній із статутним капіталом 6040 млн. крб.

Проте жовтнева революція перервала цей економічно і юридично корисний еволюційний процес. Декретом ВЦВК 14 грудня 1917 р. банківська справа в Росії була оголошена державною монополією, а всі акціонерні і інші комерційні банки і кредитні установи націоналізовані і об'єднані з Державним банком.

Історичні дані свідчать також і про те, що у певні періоди економічного розвитку можна було спостерігати відносно високу активність у діяльності існуючих акціонерних товариств та створення передумов для заснування нових корпорацій. Так, у роки НЕПу в січні 1922 р. було засновано перше акціонерне товариство радянського періоду — акціонерне товариство внутрішньої і ввізної торгівлі шкіряною сировиною «Кожсырьє» [7].

Звісно, можна було б ще говорити про особливості розвитку корпорацій в СРСР, проте враховуючи обмеженість дослідження певними формальними вимогами, які ставляться до статей, необхідно лише констатувати факт того, що організаційно-правова форма корпорацій виявилася надзвичайно економічно вигідною та отримала досить широке поширення у різних країнах світу і сьогодні уявити економічний обіг без цих суб'єктів майже неможливо. Україна, так би мовити, не є «винятком з цього правила» та має розгалужену правову базу присвячену регламентації діяльності господарських товариств. Зокрема, ще у 1991 році (майже через місяць після розпаду СРСР) було прийнято Закон України «Про господарські товариства», який визначає поняття і види господарських товариств, правила їх створення, діяльності, а також права і обов'язки їх учасників та засновників [8].

Серед визначних історичних подій у правовій царині, які зіграли немаловажну роль у створенні належних правових засад для ефективного функціонування господарських товариств, можна відзначити прийняття Господарського кодексу України від 16.01.2003 р. [9]. Зокрема, глава 9 Господарського кодексу України присвячена правовій регламентації діяльності господарських товариств, які визнаються підприємствами або іншими суб'єктами господарювання, створеними юридичними особами та/або громадянами шляхом об'єднання їх майна і участі в підприємницькій діяльності товариства з метою одержання прибутку (ч. 1 ст. 79).

В той же час представляється, що неможна однозначно стверджувати про сформованість в Україні правової бази діяльності господарських товариств. Зокрема, про це свідчить велика кількість законопроектів, присвячених визначенню правового статусу окремих видів господарських товариств, таких як акціонерні товариства. Крім того, відповідного адаптування потребує українське законодавство до права Європейського Союзу у досліджуваній сфері, що сприятиме уніфікації правоположень та їх одноманітному застосуванню на практиці.

Отже, підсумовуючи усе вищенаведене, можна дійти наступних висновків:

— сучасні корпорації — плід багатовікової еволюції організаційно-правових форм господарювання та пошуку оптимальних шляхів залучення інвестиційних ресурсів у економіку окремих держав;

— визначено, що початок розвитку корпорацій був закладений ще у Стародавньому світі, перш за все, у Римській імперії, тобто в римському праві;

— встановлено, що певний внесок у становлення акціонерних внесло середньовіччя, зокрема поширення набуло створення гільдій за предметом діяльності купців;

— на основі аналізу наукових поглядів на процес становлення корпорацій як суб'єктів економічних відносин встановлено, що загальноновизнаними першими попередниками і прототипами сучасних акціонерних корпорацій англійська і голландська Ост-Індські компанії;

— визначено, що іноземні підприємці вкладали свій капітал переважно в наступні три галузі промисловості, *металургійну і металообробну*, зайнявши домінуючі позиції порівняно з російським капіталом;

— доведено, організаційно-правова форма корпорацій виявилася надзвичайно економічно вигідною та отримала досить широке поширення у різних країнах світу і сьогодні уявити економічний обіг без цих суб'єктів майже неможливо;

— розвиток корпоративних форми організації виробництва обумовив необхідність розроблення антимонопольного законодавства з метою попередження монополізму і недобросовісної конкуренції. Вперше «фундамент» антимонопольного законодавства був закладений у США;

— активний розвиток корпоративного права у країнах Західної Європи вимагає відповідного адаптування українського законодавства до права Європейського Союзу у досліджуваній сфері, що сприятиме уніфікації правоположень та їх одноманітному застосуванню на практиці.

Література

1. Долинская В.В. Акционерное право: Учебник. — М.: Юр. литература, 1997. — 352 с.
2. Бартошек М. Римское право: Понятия, термины, определения / Пер. с чешск. — М.: Юрид. лит., 1989. — 448 с.
3. Шершеневич Г.Ф. Учебник русского гражданского права (по изданию 1907 г.). — М.: Фирма «СПАРК», 1995. — 556 с.
4. Шершеневич Г.Ф. Учебник торгового права (по изданию 1914 г.). — М.: Фирма «СПАРК», 1994. — 336 с.
5. Свод законов Российской империи. — Т. XI. — Ч. 2. — Ст.ст. 55–78.
6. Каминка А.И. Основы предпринимательского права. — М.: Зерцало, 2007. — 317 с.
7. Бандурин А.В., Зинатулин Л.Ф. Экономико-правовое регулирование деятельности корпораций в России. — М.: БУКВИЦА, 1999. — 212 с.
8. Про господарські товариства: Закон України від 19 вересня 1991 року № 1576-XII // Відомості Верховної Ради України. — 1991. — № 49. — Ст. 682.
9. Господарський кодекс України від 16.01.2003 р. № 436 // Офіційний вісник України. — 2003. — № 11. — Ст. 462.